

9 788670 257481

Стојан
Новаковић
поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Стојан Новаковић – поводом сто седамдесет пет година од рођења

Стојан Новаковић

поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXII

P R E S I D E N C Y

Book 11

STOJAN NOVAKOVIĆ

REGARDING ONE HUNDRED AND SEVENTY FIVE YEARS SINCE BIRTH

Scientific meeting with an international partake, held at the Serbian
Academy of Sciences and Arts on November 1–2, 2017

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 11

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године

БЕОГРАД 2018

Редакциони одбор
академик Михаило Војводић, уредник
академик Љубодраг Димић
проф. др Мило Ломбар
др Мирослав Перишић
др Срђан Рудић
др Војислав Павловић
проф. др Александар Расићовић, секретар

Уредници
академик Михаило Војводић
академик Александар Косић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Дизајн корица
Драгана Лацмановић-Лекић

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектура
Снежана Крстић-Букарица
Невена Ђурђевић

Коректура
Рајка Павловић

Штампа
Colorgrafx, Београд

Тираж
400 примерака

САДРЖАЈ

Михаило Војводић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравни говор</i>	11
Михаило Војводић, <i>Уводна реч</i>	13
Михаило Војводић, <i>Стојан Новаковић, Анексиона криза и српско питање</i>	15
Mihailo Vojvodić, <i>Stojan Novaković, Annexation crisis and the Serbian question</i>	21
Славенко Терзић, <i>Балканске студије Стојана Новаковића</i>	23
Slavenko Terzić, <i>Stojan Novaković's Balkan studies</i>	34
Мило Ломпар, <i>Полихисторска својства Стојана Новаковића и књижевности</i>	37
Milo Lompar, <i>Polyhistoric characteristics of Stojan Novaković and literature</i>	63
Андреј Шемјакин, <i>Министар унутрашњих дела и вођа револуционарне емиграције: Стојан Новаковић и Никола Пашић 1884. године</i>	65
Andrej Šemjakin, <i>Minister of internal affairs and the leader of revolutionary emigration: Stojan Novaković and Nikola Pašić in 1884</i>	73
Срђан Рудић, <i>Рад Стојана Новаковића на проучавању средњовековне српске историје</i>	75
Srđan Rudić, <i>Stojan Novaković's work on studying of Serbian medieval history</i>	87
Александар Растовић, <i>Стојан Новаковић као министар просвете</i>	89
Aleksandar Rastović, <i>Stojan Novaković as the education minister</i>	108
Љубодраг П. Ристић, <i>Британске и француске оцене спољне политишке владе Стојана Новаковића (1895–1896)</i>	109
Ljubodrag P. Ristić, <i>British and French evaluations of Stojan Novaković's government's foreign policy (1895–1896)</i>	126

Лупас Атанасиос, <i>Стјојан Новаковић и Грци: грчке перцепције о Стјојану Новаковићу</i>	127
Lupas Atanasios, <i>Stojan Novakovic and the Greeks: Greek perception of Stojan Novaković</i>	136
Ђорђе Ђурић, <i>Стјојан Новаковић на челу владе „четворне коалиције”</i>	137
Đorđe Đurić, <i>Stojan Novaković at the helm of “four-party coalition” government</i>	145
Александар Животић, <i>Одбрамбене припреме владе Стјојана Новаковића 1909. године</i> ...	147
Aleksandar Životić, <i>Defensive preparations of Stojan Novaković’s government in 1909</i>	162
Војислав Павловић, <i>Стјојан Новаковић и Конкордаџ са Ватиканом</i>	165
Vojislav Pavlović, <i>Stojan Novaković and Concordat with the Vatican</i>	180
Петар В. Крестић, <i>Стјојан Новаковић у Дневнику Милана Ђ. Милићевића</i>	181
Petar V. Krestić, <i>Stojan Novaković in Milan Đ. Milićević’s Diary</i>	196
Бранко Бешлин, <i>Стјојан Новаковић и Матица српска</i>	197
Branko Bešlin, <i>Stojan Novaković and Matica srpska</i>	209
Радомир Ј. Поповић, <i>Шабачки дани Косте Новаковића (1842–1857 године)</i>	211
Radomir J. Popović, <i>Šabac days of Kosta Novaković 1842–1857</i>	233
Александра Новаков, <i>Утицај Стјојана Новаковића на рад српских средњих школа у Османском царству</i>	235
Aleksandra Novakov, <i>Stojan Novaković’s influence on work of Serbian secondary schools in the Ottoman Empire</i>	253
Мирослав Јовановић, <i>Стјојан Новаковић у Српском ученом друштву и Српској краљевској академији</i>	255
Miroslav Jovanović, <i>Stojan Novaković in the Serbian Learned Society and in the Royal-Serbian Academy</i>	269
Миле Станић, <i>Прејиска Стјојана Новаковића у Архиву САНУ</i>	271
Mile Stanić, <i>Stojan Novaković’s correspondence in the SASA Archives</i>	315
Бојана Миљковић Катић, <i>Политика Министарства народне привреде у влади Стјојана Новаковића</i>	317
Bojana Miljković Katić, <i>Policy of the Ministry of People’s Economy in Stojan Novaković’s government</i>	328
Драган Симеуновић, <i>Државојворна мисао и дело Стјојана Новаковића</i>	329
Dragan Simeunović, <i>State-building thought and works of Stojan Novaković</i>	344

Милош Ковић, <i>Стојан Новаковић и југословенска идеја</i>	347
Miloš Ković, <i>Stojan Novaković and the Yugoslav idea</i>	355
Борис Милосављевић, <i>Стојан Новаковић и Слободан Јовановић</i>	357
Boris Milosavljević, <i>Stojan Novaković and Slobodan Jovanović</i>	378
Вељко Станић, <i>Ерудитија, полихистор, интелектуалац: проблеми „филозофске историје“ у делу Стојана Новаковића</i>	379
Veljko Stanić, <i>Erudit, polyhistor, intellectual: problems of “philosophical history” in Stojan Novaković’s work</i>	394
Ђорђе Бубало, <i>Стојан Новаковић – замисли и подухвати систематској издавања средњовековних српских извора</i>	395
Đorđe Bubalo, <i>Stojan Novaković – ideas and undertakings of systematic publishing of medieval Serbian sources</i>	421
Рада Стијовић, <i>Стојан Новаковић и Речник Српске академије наука и уметности</i>	423
Rada Stijović, <i>Stojan Novaković and the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts</i>	430
Мирјана Бошков, <i>Поставке Стојана Новаковића о „хронографу–тројадику“ у светлости савремених истраживања</i>	431
Mirjana Boškov, <i>Stojan Novaković’s postulates about “chronograph–troyadik” in the light of modern research</i>	447
Рајна Драгићевић, <i>Место Стојана Новаковића у ланцу најважнијих српских лингвиста</i>	449
Rajna Dragičević, <i>Stojan Novaković’s place in the chain of most important Serbian linguists</i>	463
Александар М. Милановић, <i>Стојан Новаковић као језички нормативиста</i>	465
Aleksandar M. Milanović, <i>Stojan Novaković as a language normativist</i>	478
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Стојана Новаковића</i>	479
Milan Aleksić, <i>Stojan Novaković’s ideas about literary theory</i>	492
Ненад Николић, <i>Стојан Новаковић и питање српској идентитетима: поглед кроз књижевност, језик и културу: 1867–1913</i>	493
Nenad Nikolić, <i>Stojan Novaković and the question of Serbian identity: a view through the literature, language and culture: 1867–1913</i>	516

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати поднесени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 1. и 2. новембра 2017. године. Посвећени су Стојану Новаковићу, личности која је испуњавала значајан део научног простора као и политичке сцене Србије у другој половини 19. и почетком 20. века. Реч је о великом историчару и филологу, уз то и истакнутом политичару, државнику и дипломати који нам је из своје разноврсне делатности оставио богату заоставштину. До пре неку деценију Новаковић је спадао у групу оних српских великана прекривених велом заборавља, спомињан махом у радовима који се баве средњим веком или нешто мање од оних који су проучавали Први српски устанак. Недовољно су биле оцењене и његове заслуге за спољнополитичке успехе током последње етапе нововековне Србије. Научни скуп је зато пружио прилику да се на основу нових чињеница до којих се у међувремену дошло или прецизним тумачењем његових објављених сведочанстава, још једном претресу Новаковићева научна дела, студије мемоарског карактера и политички текстови, а затим изнова вреднује његово вишедеценијско суделовање у државној служби, између осталог његов скупштински рад, улога у годинама озбиљних криза, дипломатске мисије или допринос у управљању политиком земље као министра или председника владе.

Уредник

ПОЗДРАВНИ ГОВОР

Накана да нашим претходницима посвећујемо поједине године њихових јубилеја заправо је зачета 2016. године када смо, као кућа, ту годину посветили Јовану Цвијићу. Ову, 2017. годину, посвећујемо Стојану Новаковићу, док ће следећа бити посвећена Михајлу Петровићу Аласу. Договорили смо се и о јединственом обрасцу таквог посвећивања: прво, скуп на коме ће се размотрити разнолике делатности особе коју славимо, друго, изложба посвећена тој особи, која расветљава не само биографске детаље, већ и укупан контекст у коме се деловало и живело, и коначно, треће, монографија о тој личности, у нади, надам се не пустој, да у некој блиској будућности овде у САНУ имамо едицију посвећену нашим великанима.

Избор и редослед ових годишњица нема намеру да успоставља какву вредносну хијерархију у којој ће се прво прослављати они најзначајнији, потом они мање значајни и тако редом. Такав наум био би непристојан, неприхватљив, штавише глуп, али, зашто и то не рећи, чак и када бисмо покушали, изнад наших знања, способности и могућности. Редослед ових годишњица не носи са собом поређење међу изабранима.

Чим смо почели са нашим искреним наумом дочекали су нас мрзовољни мандарини који знају истине сакривене иза фасада званичне историје, постављајући питања о одређеним контроверзама везаним за ове јединствене личности, па и Стојана Новаковића. Држим да су евентуалне заблуде, па и грешке, привилегија људи великих замаха и идеја, а да они који се нису упуштали у грех самосталног мишљења немају такав ризик. Уз то, туђе ставове у туђим временима и обичајима страшно је претенциозно гледати кроз наочаре данашњих схватања и толико нам драге политичке коректности – као да нам обична, грађанска пристојност није довољна.

Стојан Новаковић, који је првобитно, и по мишљењу моје маленкости, много лепше име Коста заменио у Стојан, спада у личности које вас када мало прочепркате по биографији фрустрирају енергијом, различитошћу деловања, визијом – укратко, оне личности које тврдњу да је живот кратак чине опскурном, наговештавајући нам шта је све могуће урадити за живота. Стојан Новаковић, попут Цвијића, два наша председника Академије, својим животима илуструју значење заборављеног појма „јавни радник“, мада никоме не препоручујем да опонаша њихову посвећеност – ради се о посвећености од које ненавикли изгоре. Упоредо са овим скупом већ је изашла монографија са 125 докумената које је

својим уредним и читљивим рукописом на српском, али и на француском језику, исписао Новаковић. У цртицама које назива *Наше стање – белешке једнога њесимисте* (децембар 1874 – март 1875), он са резигнацијом анализира политичку ситуацију и међупартијске обрачуне и деспартно пита: „Откуд је произишло садашње стање?“ Ради се само о цртицама, без веће амбиције, али извесна трајна начелност и језгровитост несумњиво је узбудљива:

„У партијама имамо само вође, генерале без војске.

Оно што изгледа као војска, то су све најамници плаћени или новцем или изгледом или, ако ничим другим, популарношћу, удовољством својих слабости и сујетом.

Никад не треба способност ради партајства забацивати и њом се не служити.

Још мање неспособности само из партајства под способности примати.

Народ са завишћу, пакошћу, чудноватом тежњом за једнакошћу, самовољан и субјективан, мало образован, ватрен, напрасит, осветљив, злопамтило.

Сва та својства тешко ишчезавају и у најобразованијих синова његових.

За обарање увек доста савезника – у стварању никад ни два сложна.

Све нам је половно.“

У програму листа Видело (децембар 1879) Новаковић лamentsира: „Ко ће измерити дубљину забуне политичке, у којој сваки зна само за себе, у којој сваки о свакоме сумњичи, у којој се преко ноћи мењају вере, у којој нико не зна куд иде други, ни куда иде сам!? „Либералци“ без либерализма, „консервативци“ без консервативизма, „комунци“ без комунизма. Ето слике коју представљају народу, са мајушним изузетком, данас његови прваци, на покуду уставности, а на штету садашњости и будућности народне.“

Без намере да правим насилне и неумесне временске екстраполације нашег усуда у јавном и политичком животу, има извесних историјских искустава која су несрећна константа, попут редова написаних 30. новембра 1908: „Кад сам рекао да не мора Европа одобрити оно што је Аустрија прогласила Зиновјев одговори да се не може водити рат и стога се мора одобрити. Кад сам на то напоменуо да то није по међународном јавном праву – рекао је: жалосно је, али је тако.“

Међутим, Стојан Новаковић се не предаје и то је кључна порука наше две годишњице, што је мало да се назове традицијом, али довољно да не буде случајност већ намера. Дозволите ми да завршим његовим речима које би се и данас, без икакве измене, могле употребити: „Постарајмо се и ми... да се рад на уједињењу народа нашег поведе мирним средствима, средствима еволуције, ... путем просвете и културе, стално, живо, неуморно... Само не клонимо духом... Ова битка је тежа него она оружјем, али у њој нема пораза, победа у њој не изостаје, а када једном дође – она је вечита“. Даме и господо, надајмо се да је тако!

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Имајући у виду огромну улогу Стојана Новаковића у културном уздизању српског народа, тумачењу његовог језика, утврђивању његове прошлости, затим политичком образовању, обликовању његовог друштвеног бића, предочавању будућности, Српска академија наука и уметности је још давне 1992. године, поводом сто педесет година од његовог рођења, организовала научни скуп – разуме се, њему посвећен. С обзиром на то да је време показало непролазност резултата које нам је Новаковић оставио, и да нова истраживања, на првом месту архивска, и нова тумачења, потврђују основаност подсећања на ову велику личност, тај циљ има и данашњи скуп у поводу 175 година од његовог рођења. Иницијатива председника Владимира С. Костића да Српска академија наука и уметности у оквиру циклуса посвећеног јубилејима истакнутих академика организује сусрет познавалаца Новаковићевог дела, намени му неколико нових књига, и припреми пригодну изложбу зато је потпуно оправдана. Не треба уосталом заборавити и чињеницу да је Стојан Новаковић био у првој групи примљених чланова СКА, а да је од 1906. до смрти 1915. године заузимао место њеног председника.

С тим у вези нагласио бих још само следеће. Новаковићево богато филолошко и историографско дело од преко 400 пописаних објављених ауторских радова представило га је врхунским научником, а затим и многобројни текстови политичке садржине или мемоарског карактера које је написао, а чије ауторство у значајном броју није још откривено, јер су или непотписани или су само шифром обележени, пружили су изванредну основу и за његово вишедеценијско непрекидно суделовање у политици, државним и партијским пословима и у дипломатији. Међутим, његова озбиљна упозорења и драгоцене оцене које је износио у овој области свог занимања, од многих нису довољно прецизно уочени, али му се значајни резултати не могу оспорити. Његов рад је на пример био уграђен у модернизацију српске државе друге половине 19. и почетка 20. века и у утврђивање њеног места у односима европских држава. Посебну улогу Новаковић је имао у оживотворењу идеје о ослобођењу и уједињењу свих делова српског народа. Судбина тог народа о којој је толико знао разматрајући многобројне теме из прошлости, и сазнања о томе која је саопштавао јавности, подстакле су код њега интересовање и за савремена збивања и предодредиле га да уђе у политику и утиче на тадашња кретања. Његова проучавања српског средњовековног простора, посебно узрока пораза са Турцима у 14. и 15. веку, односно краја српских средњовековних држава и резултати до којих је дошао, послужили су му и на пољу текуће савреме-

не, првенствено спољне политике. Новаковић је и у томе налазио појаве, пре свега неслогу, које се, како је тврдио, не смеју поновити. Истом циљу је послужило и његово сагледавање настанка и развика српске нововековне државе у условима опасности од спољног непријатеља, а посебно тешког положаја неослобођеног дела српског народа у заграничним крајевима, јер се и из тога могло стећи искуство и извући поука за будућност.

Новаковић најзад, у последњим годинама живота, верујући да ће једнога дана бити задовољена историјска права српског народа за ослобођење и уједињење, без обзира на то да ли ће се то постићи мирним путем или оружјем, није скривао жељу да будућност тог народа буде сасвим усклађена са општим токовима европског развоја. Чврсто уверен да би се из прошлости морало научити којим правцем треба ићи даље, он је до краја живота остао велики приврженик идеје о томе да српски народ има да следи узоре развијених европских народа па и онда када српско питање буде решено: „Морамо гледати у прошлост само да би разумели погрешке или примере које треба избегавати. Треба се окренути новој светлости коју нам отварају сувремене векови и примери великих народа и великих цивилизација. Ту је наше спасење“. Била је то једна од последњих његових порука.

Свему овоме додао бих и то да су угледни појединци у Србији истицали да су Новаковићу његов национални културни рад, његово примерно осећање дужности и неограничена вера у народну будућност помогли да постигне велики успех не само у науци, него и на пољу практичне првенствено спољне политике.

Михаило Војводић

СТОЈАН НОВАКОВИЋ И КОНКОРДАТ СА ВАТИКАНОМ

ВОЈИСЛАВ ПАВЛОВИЋ*

А п с т р а к т . – Стојан Новаковић се прво као министар просвете и црквених дела осамдесетих година деветнаестог века а потом као председник владе (1895–1896) бавио положајем католика и организацијом католичке цркве у Србији, која се налазила под јурисдикцијом Јосипа Јурја Штросмајера, ђаковачког бискупа и апостолског администратора Београдске дијецезе. Штросмајер је у више наврата настојао да увери Новаковића и српску владу у неопходност закључења конкордата са Светом столицом којим би био регулисан и положај католичке цркве у Србији. Међутим, услови под којима је Штросмајер предлагао закључење конкордата оцењени су од Новаковића и српске владе као неприхватљиви и супротни српском законодавству. Пославши барнабиту Ђезара Тондија као мисионара у Србију, Штросмајер је открио основни циљ свог залагања за конкордат, јер се Тондини у Србији отворено залагао за унију са римокатоличком црквом. Због оваквог става српска влада је захтевала да Тондини буде повучен из Србије а закључење конкордата је одложено. Као председник владе Новаковић је настојао да закључи конкордат како би пружио доказ о верској толеранцији у Србији што је био и предуслов за националну акцију у Старој Србији, Македонији и Босни и Херцеговини, где су католици чинили значајан део локалног становништва.

Кључне речи: Стојан Новаковић, конкордат, Јосип Јурај Штросмајер, католици

Стојан Новаковић као министар просвете и министар унутрашњих дела током осамдесетих година и као председник владе деведесетих година 19. века, разматрао је и путеве за решење положаја католика у Србији. Број католика који су живели у Србији по попису из 1874. износио је 4.161, то јест 0,31% целокупног становништва.¹ Највећим делом, католици су били страни држављани. У Србији је постојала само капела у аустроугарском посланству у којој је служио католички свештеник. Католици у Отоманском царству били су под заштитом католичких суверена са којима је султан закључио капитулације. У случају Србије, католици су се преваходно налазили под заштитом суседне Аустроугарске и цара Фрање Јосифа.

* Балканолошки институт САНУ

¹ *Два века развоја Србије*, Статистички преглед, Београд 2008, Републички завод за статистику Србије, 45.

Одлуком Свете столице из 1851. године, брига о католицима у Србији је поверена Ђаковачком бискупу Јосипу Јурју Штросмајеру, као апостолском администратору Римокатоличке цркве у Србији.² Штросмајер је био не само католички велокодостојник, него и политичар, вођа Народне странке и оснивач Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу. Током пола века свога деловања као викарни епископ у Србији³, Штросмајер је деловао са позиција католичког прелата за кога је једина права црква римокатоличка, под управом Светог оца у Риму, али и са позиција хрватског родољуба коме су на срцу лежали интереси хрватског народа. Штросмајер је био дубоко уверен да је хрватско државно право једини могући гарант виталних интереса хрватског народа. У Хрватској заснованој на државном праву Срби нису могли бити признати као народ, већ само као православни Хрвати.⁴ Ова темељна начела руководила су Штросмајера током преговора које је водио са Новаковићем о решавању положаја католика у Србији.

Одлуком великих сила на Берлинском конгресу 1878. Србија је добила независност али је, истовремено, установљена обавеза Србије да свим својим грађанима гарантује слободу вероисповести без обзира на њихову вероисповест.⁵ Пуни суверенитет српске државе подразумевао је престанак режима капитулација и у оквиру њега аустроугарске заштите католика. Регулисањем правног статуса католика у оквиру независне српске државе, закључењем конкордата са Светом столицом нестало би и основ за мешање Аустроугарске у унутрашње послове Србије.⁶

Штросмајерова канонична визитација Београдске дијецезе маја 1878. пружио му је увид у прилике у којима су се налазили католици у Србији, и могућност да поведе разговор с кнезом Миланом Обреновићем и Јованом Ристићем, министром иностраних дела и председником владе, о регулисању положаја својих верника. Том приликом, Ристић је Штросмајеру пренео став српске владе да је она била спремна да склопи конвенцију са Светом столицом.

² Вјекослав Вагнер, *Повјесни католичке цркве у Србији*, Богословска смотра, Загреб 1933, бр. 21, 5. Фердо Шишић, *Јосип Јурај Штросмајер. Документи и кореспонденција*, Загреб 1933, 184–186. Цепелић, Павић М., *Јосип Јурај Штросмајер*, Загреб 1900–1904, 271.

³ Штросмајер се повукао са положаја викарног епископа 1897.

⁴ О Штросмајеру као католичком прелату и хрватском родољубу и политичару види: Василије Крстић, *Бискуп Штросмајер. Хрвати, Великохрвати или Југословен*, Јагодина, Гамбит, 2009, а посебно *Југословенство бискупа Штросмајера*, исто, 123–162, и *Животи посвећен унији и унијаћењу*, исто, 172–188.

⁵ Михаило Војводић, Драгољуб Р. Живојиновић, Андреј Митровић, Радован Самарцић, *Србија 1878. Документи*, Београд, Српска књижевна задруга, 1878, 569.

⁶ Стојан Новаковић, *Католичка црква у Србији*, Београд 1907, 10–11.

Штросмајер је, на основу 35. члана Берлинског конгреса о слободи вероисповести у Србији, добио правни основ да захтева отпочињање преговора о закључењу конкордата. Пројекат конвенције Србије са Ватиканом, који је Штросмајер изложио Ристићу у свом писму од 6. јула 1878, непосредно по завршетку Берлинског конгреса, био је сведочанство шта у његовом тумачењу заправо значи „слобода вероисповести“, коју су европске дипломатије захтевале да Кнежевина поштује. Слободно исповедање католичке вере, по Штросмајеровом мишљењу, обухватало је и несметано обављање свих верских обреда, укључујући склапање бракова, јавне процесије, верско образовање и сахране. Да би се за ову делатност створили материјални предуслови, српска држава је, по мишљењу ђаковачког бискупа, требало да преузме на себе финансирање целокупне католичке јерархије у својим државним границама. Апостолски викар, свештеник и учитељ, требало је да примају плату, док би се о трошку државе изградила и велика католичка црква у Београду. Утицај државних власти по овом пројекту био је ограничен само на право да буду консултоване пре избора апостолског викара, свештеника и учитеља. Једини проблем који је Штросмајер могао да предвиди, били су мешовити бракови католика и православних. По његовом мишљењу, овај проблем би био лако решив ако би обе цркве и државне власти препустиле супружницима решавање овог питања.⁷

Обим повластица које су тражене за католичку цркву увелико је превазилазио потребе малобројне католичке општине у Београду. Као католички прелат, Штросмајер је у свом предлогу, као минимум захтева предвидео организацију католичке цркве налик оној која је вековима постојала у католичким државама. Ристић је оценио овакво решење положаја католика у Србији као неприхватљиво и прекинуо је даље преговоре. Званично је обавестио Штросмајера да Србија пре закључења конкордата мора да добије потврду свог независног статуса укидањем конзуларне јурисдикције страних сила, а пре свега Аустро-Угарске. Такође је том приликом скренуо пажњу Штросмајеру да су католици у Србији већином страни поданици, а и да је слобода вероисповести гарантована српским уставом.⁸

Преговори су, на иницијативу Штросмајера, настављени са владом Милана Пироћанца, у којој је Новаковић био министар просвете и црквених дела, а по закључењу конзуларне конвенције са Аустро-Угарском, априла 1881. године. Штросмајер није имао претходних директних контаката са Новаковићем али је познавао

⁷ Штросмајер Јовану Ристићу, Рогатец 6. 7. 1878, препис у Архиву САНУ, фонд Виктора Новака, кутија 11. Крестић, *Штросмајер*, 207.

⁸ Вагнер Р. Вјекослав, *Повјесни католичке цркве у Србији у 19. (од 1800. до конкордаја 1914)*, Богословска смотра, XXI–XXII, Загреб 1933, 26. Rita Tolomeo, *Le relazioni serbo-vaticane dal congresso di Berlino alla prima guerra mondiale*, a cura di Gabriele della Rosa; Giorgio Craco, *Il Papato e l'Europa*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2001, 34.

дело Новаковића као историчара и филолога. Фрањо Рачки, председник Југославенске академије знаности и умјетности, пријатељ и сарадник Штросмајера, од седамдесетих година био је у преписци са Новаковићем као сарадником часописа *ЈАЗУ Рад и Стјарине*.⁹ Рачки је у више наврата слао Штросмајеру Новаковићеве радове, а септембра 1880. постојала је могућност да Новаковић и Рачки посете Штросмајера у Ђакову.¹⁰ Управо стога је Штросмајер, јануара и фебруара 1881, настојао да преко Рачког упути Новаковићу писмо којим би га подсетио на потребу закључења конкордата са Светом столицом. Штросмајер је предлагао и да овим поводом прими Новаковића у Ђакову.¹¹

Како Рачки није показао интерес да узме учешћа у пословима везаним за закључење конкордата, ђаковачки бискуп се маја 1881. обратио писмом Стојану Новаковићу, као министру просвете и црквених дела, пославши му исти пројекат за решење положаја католика који је изложио у писму упућеном Јовану Ристићу јула 1878. године, предложивши: да се у Београдско-смедеревску дијецезу пошаље апостолски викар, директно потчињен Ватикану, који би управљао организацијом католичке цркве и верске наставе у Кнежевини. Штросмајер је такође предлагао да се у Београду обнови фрањевачки самостан и црква, за које је тврдио да су постојали у 18. веку, а да српска држава преузме на себе бригу о финансирању овог пројекта. Кнез и српска влада су по овом пројекту, имали право да предложе личност за апостолског викара, као и право да одобре или одбаце личност коју би Ватикан предложио.¹²

Кнез Милан, кад га је Новаковић упознао са Штросмајеровим писмом, био је мишљења да је неопходно да Србија добије независну католичку организацију и да се тако ослободи утицаја аустријских бискупа на својој територији.¹³ Спремност Србије да закључи конкордат са Ватиканом на овим основама потврдио је и српски министар спољних послова Чедомиљ Мијатовић, још априла 1881. у разговору са папским нунцијем у Бечу кардиналом Серафином Ванутелијем.¹⁴ Кнез Милан је то и лично потврдио у разговору са Ванутелијем јула 1881. у Бечу. Интерес Кнежевине

⁹ Милета Новаковић, *Писма Фрање Рачкој Стојану Новаковићу*, Годишњица Николе Чупића, 38, 1929, 223.

¹⁰ Фердо Шишић, *Кореспонденција Рачки-Штросмајер*, II, Загреб 1929, 200, 300, 301.

¹¹ Исто, 342, 353, 354.

¹² Новаковић, *Католичка црква*, 13–17.

¹³ Исто, 18.

¹⁴ Кардинал Серафино Ванутели, папски нунције у Бечу – кардиналу Јакобинију, државном секретару, Беч, 29. 4. 1881, Archivio dello Stato Vaticano (ASV), Austria-Ungheria, posizione 556–557, fascicolo, 251, 2,3.

за склапање конкордата кнез је објаснио жељом да католички бискуп у Србији не буде постављен од страног владара.¹⁵

Међутим, непосредно пре сусрета кнеза Милана и Ванутелија, Мијатовић је потписао Тајну конвенцију са Аустроугарском којом је Србија преузела обавезу да консултује Аустроугарску пре закључења међудржавних уговора.¹⁶ Стога је и за закључење конкордата између Србије и Свете столице било неопходно имати сагласност аустроугарске дипломатије. Намера кнеза и владе да се ослободе утицаја Аустроугарске у верским питањима, као и њихова жеља да грађани католичке вероисповести добију бискупа који би био српски поданик закључењем Тајне конвенције, захтевала је да се претходно добије одобрење управо од Аустроугарске. Овако утврђени оквири деловања српске владе били су препрека раду на закључењу конкордата у наредном периоду. Штросмајер је и сам закључио да је препрека закључењу конкордата резервисан став Аустроугарске и тиме је објашњавао ћутање својих београдских саговорника. Он није могао знати за постојање Тајне конвенције али је аустрофилску политику Београда сматрао за последицу жеље краља Милана да добије аустроугарску подршку за проглашење краљевине.¹⁷

Контакти Штросмајера и српских државника поводом конкордата су прекинути јер су преговори настављени у Бечу са нунцијем, али и због Штросмајерових окружница из 1881. и 1882. у којима је тврдио да су свети Ђирило и Методије били присталице уније. Штросмајер је отишао и корак даље када је тражио од православних Словена, дакле и Срба, да следе учење Ђирила и Методија и да прихвате унију. Отворени позив на унију наишао је на осуду православних епископа и свештеника и српских политичара и књижевника из Двојне монархије.¹⁸

Проглашење Србије за Краљевину и кнеза Милана за краља, 22. фебруара 1882, пружило је прилику за ново Штросмајерово писмо краљу Милану у коме је понудио своје услуге за решење положаја католика у Србији.¹⁹ Штросмајер је такође писао и Новаковићу подсетивши га на разговоре о конкордату које је имао са Мијатовићем.²⁰ Само је краљ Милан одговорио на Штросмајеро писмо, задржавши

¹⁵ Ванутели – Јакобинију, државном секретару, Беч, 9. 7.1881. Archivio Congregazione Affairi Ecclesiastici Straordinari (AA EE SS), Serbia, sessione 749, fascicolo 516, 12, 13.

¹⁶ Jakšić Grgur, *Le traité secret Austro-serbe du 28 juin 1881 et du février 1889*, Paris 1938, 6–12.

¹⁷ Штросмајер – Ванутелију, Ђаково, 24. 11. 1881, Josip Balabanić, Josip Kolanović, *Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Serafin Vannutelli = Correspondentia Josephi Georgii Strossmayer cum Seraphino Vannutelli* : 1881–1887, Zagreb : Hrvatski državni arhiv : Kršćanska sadašnjost : Dom i svijet, 1999, 143.

¹⁸ Крестић, *Штросмајер*, 184–189.

¹⁹ Вагнер, *Повјесит католичке цркве*, 30.

²⁰ Штросмајер – Новаковићу, Ђаково, 14 март 1882, Новаковић, *Католичка црква*, 18.

се на уопштеним изразима захвалности Штросмајеру на његовој спремности да посредује код Свете столице у процесу регулисања положаја католика у Србији. Краљ Милан је нагласио да је и његова жеља да се положај католика регулише у договору са Светом столицом.²¹ Много већи значај за Србију имала је измена нотификација са Ватиканом о крунисању кнеза Милана. Писмо које је папа Лав XIII упутио краљу Милану 10. априла 1882. било је званично признање краљевске титуле, а тиме и потврда пуне независности српске државе од стране највећег ауторитета у католичком свету и доказ пуне суверености Србије у свим, па и у црквеним пословима.²² Писмо папе Лава XIII допринело је да се из Београда 18. јула 1882, преко посланика у Бечу Христића, затражи од нунција Ванутелија предлог конкордата.²³ При отпочињању преговора са Ватиканом циљ српске владе је био потврда независности српске државе од стране највећег моралног ауторитета у католичком свету и доказ пуне суверености у свим, па и у црквеним пословима. Штросмајер више није уживао подршку аустроугарске дипломатије због залагања за „католички панславизам“, па се и српска спољна политика, без сметњи с аустроугарске стране, могла окренути директним преговорима са Римом. Преговори нису настављени због политичких догађаја у Србији везаних за одлазак митрополита Михајла из Србије.²⁴

По добијању званичног признања од стране Свете столице питање католика је посматрано као унутрашње питање Србије које је у надлежности Новаковића као министра просвете и црквених дела. Иницијативе за обнову преговора о конкордату су, међутим, наставиле да стижу из Ђакова и из Беча од папског нунција. Најзначајнија међу њима била је одлука Штросмајера да априла 1883. у Србију пошаље барнабиту Ђезара Тондинија као свог изасланика, да брине о душевном животу страних радника на изградњи железнице која је требало да повеже Аустро-Угарску и Турску преко српске територије. Том приликом је Штросмајер најавио и свој поновни долазак у Београд.²⁵ Пре поласка у Србију Тондини је добио упутства од папског нунција из Беча. Током боравка у Србији Тондини је морао да поштује улогу Аустроугарске као заштитнице католика у Србији, да се не уплиће у унутрашње послове Србије, а поготову не у односе између католика и православних, и да не омета рад на закључењу конкордата са Светом столицом.²⁶

²¹ Краљ Милан – Штросмајеру, Београд, 12. 4. 1882, (ASV), Austria-Ungheria, posizione 556–557, fascicolo, 251, 8.

²² Вагнер, *Повјесни католичке цркве*, 31.

²³ Списак аката о конкордату, АС МИД ПО, 1904 К/254.

²⁴ Новаковић, *Католичка црква у Србији*, 20.

²⁵ Штросмајер – Новаковићу, Ђаково, 19. 4. 1882, Новаковић, *Католичка црква*, 19.

²⁶ Рита Толомео, *Кореспонденција Штросмајер–Тондини*, Загреб, Кршћанска садашњост, 1984, 13.

Новаковић је одобрио Тондинијев долазак у Србију и, јула 1883, оценио је његов рад у Србији као користан.²⁷ Новаковић као министар просвете и црквених дела, српска влада у целини и краљ Милан нису имали примедби на тадашњу организацију католичке хијерархије у Србији. Католичка општина у Београду је имала свог свештеника, а Тондини се, током својих боравака у Србији, бринуо о душевној утеси страних радника који су радили на изградњи железнице. Успостављени су директни контакти са Светом столицом, а српска влада је са своје стране настојала да се сазна како су суседне земље са православном већином решиле питање положаја католика. Љубомир Каљевић је извештавао из Румуније да је тамошња влада имала намеру да закључи конкордат али је од тога одустала бојећи се да би Света столица могла поставити нове захтеве у односу на постојеће стање.²⁸ Новаковић је такође сматрао да преговори са Светом столицом могу довести до нових захтева, а то је био и један од разлога што преговори нису покренути. Припреме за преговоре са Светом столицом су биле успорене, како је то Новаковић писао Штросмајеру, због сукоба српске владе са митрополитом Михаилом који је 1881. био смењен, али је тек 1883. напустио Србију. Истом приликом, Новаковић је замолио Штросмајера да своје путовање у Србију одложи до момента када би краљ Милан био у прилици да га прими.²⁹ Штросмајер је путовање у Београд одложио по савету папског нунција и аустроугарске владе у жељи да не буде умешан у сукоб српске владе и митрополита Михаила, на који му је пажњу скренуо и Новаковић. Рад на конкордату је Штросмајер одложио у жељи да се напори сконцентришу на закључење конкордата са Црном Гором са којом су преговори били у току.³⁰

Размена мишљења између Новаковића и Штросмајера о начину на који је било могуће решити питање положаја католика у Србији путем конкордата настављена је преко Тондинија који је априла 1884. поново дошао у Србију. Новаковић је преко Тондинија настојао да од Штросмајера добије незванично мишљење како Света столица предвиђа да се реши најтеже питање, питање мешовитих бракова, имајући у виду да српско законодавство мешовите бракове закључене пред католичким свештеником сматра неважећим.³¹ Штросмајер је сматрао да држава у то питање не треба да се меша и да би то требало препустити договору две цркве. Штросмајер је заправо предлагао, као што је то већ раније предложио Ристићу и Мијатовићу, да се

²⁷ Новаковић – Штросмајеру, Београд, јул 1883, Новаковић, *Католичка црква*, 19, 20.

²⁸ *Исто*, 21, 22.

²⁹ Новаковић – Штросмајеру, Београд, јул 1883, Новаковић, *Католичка црква*, 19, 20.

³⁰ Ванутели – Штросмајеру, Беч, 5. 4. 1883. и Штросмајер – Ванутелију, Ђаково, 13. 10. 1883, Балабанић, Колановић, *Кореспонденција Јосиф Јурај Штросмајер – Серафимо Ванућели*, 239, 283.

³¹ Тондини – Штросмајеру, Хаџибеговац, 2. 6. 1884, Толомео, *Кореспонденција*, 71.

супружницима препусти да потпуно слободно одлуче у којој ће се цркви венчати, занемаривши чињеницу на коју му је Новаковић указао, да је такво решење било у супротности са тадашњим српским законодавством.³²

У преписци са Штросмајером Новаковић није улазио у суштину проблема везаних за конкордат. Тон његовог одговора на Штросмајерово писмо којим он захтева легализацију бракава склопљених пред католичким свештеником је врло уопштен. У том последњем писму Штросмајеру поводом конкордата, Новаковић наводи да се тек недавно, и то врло површно, упознао са Штросмајеровим писмом Мијатовићу из 1881, то јест, са Штросмајеровим предлогом начела на којима би конкордат требало да почива. Занимљиво је да Новаковић не помиње писмо које му је Штросмајер упутио маја 1881. и у коме је заправо изложио иста начела као у писму Мијатовићу. Новаковић заправо није желео да са Штросмајером води преговоре о конкордату, те се задржао на уопштеној констатацији да у начелу није било проблема који не би могли бити споразумно превазиђени. Потом је врло детаљно описивао тешкоће на које би конкордат наишао у Народној скупштини, као и тешкоће са којим су се сусретале напредњачке владе током процеса реформи у Србији, да би на крају навео да финансијско стање српске државе не дозвољава одвајање средстава за изградњу католичке цркве и организацију католичке јерархије у Србији.³³

Питање конкордата Штросмајер је поново покренуо у писму Новаковићу од септембра 1884, позвавши се на разговоре које је водио у Бечу са краљем Миланом, којом приликом је краљ изразио спремност да учини све да се питање католика у Србији реши јер престиж Србије захтева да се католичка миса не служи једино у аустроугарском посланству. Међутим, Штросмајер је том приликом обавестио Новаковића да се аустријски министар спољних послова гроф Калноки успротивио његовом доласку у Београд и јасно рекао да интереси Двојне монархије захтевају да се не мења положај католика у Србији.³⁴ Резерве које је Аустроугарска имала према Тондинију биле су узроковане његовом противљењем да ограничи његову мисију на иницијална упутства која су га упућивала на бригу о страним радницима који су радили на изградњи железнице у Србији. Током другог боравка у Србији 1884. Тондини је настојао да отвори католичку мисију у Нишу, и у том циљу се обратио за подршку италијанској и француској влади иако је бечка влада јасно ставила до

³² Штросмајер – Новаковићу, Ђаково, 24. 6. 1884, Новаковић, *Католичка црква*, 24.

³³ Новаковић – Штросмајеру, јули, август 1884, ASV, Austria-Ungheria, posizione 556–557, fascicolo, 251, 63–64. Новаковићево писмо је Тондини донео у Ђаково одакле га је, 7. 8. 1884. упутио Штросмајеру који га је преко Ванутелија проследио у Ватикан.

³⁴ Штросмајер – Новаковићу, Ђаково 23. 9. 1885, Новаковић, *Католичка црква*, 24–27.

знања Светој столици да се она противи било каквој мисији ван оне која је постојала при њеном конзулату у Београду.³⁵

Тондинијев покушај да се стави под заштиту Италије и Француске био је отворена претња угледу Аустро-Угарске као заштитнику католика у Србији, па је њена дипломатија протествовала код бечког нунција. У Ватикану су, напротив, префект Конгрегације за пропаганду вере и сам државни секретар, кардинал Доменико Јакобини, изразили задовољство Штросмајеровом и Тондинијевом иницијативом за отварање мисије у Нишу. Јакобини је аустроугарског посланика уверавао да Ватикан никада неће предузети никакву акцију у Србији без споразума с Аустроугарском, али да су преговори са Србијом око конкордата застали, те да је свака иницијатива корисна. Аустроугарски посланик гроф Лудвиг Пар је свој разговор са Јакобинијем протумачио као поруку из Ватикана да аустроугарска дипломатија треба у Србији да се заузме за склапање конкордата, ако жели да се за њу непријатна мисија Тондинија оконча³⁶.

Пошто се демаршом у Риму није постигао жељени исход, аустроугарска дипломатија се код министра Новаковића интересовала какав је став српске владе према Тондинијевој намери да оснује мисију у Нишу. Новаковић је и аустроугарском отправнику послова Шислу, као и Тондинију пре њега, изјавио да српска влада не види никакве сметње за отварање мисије у Нишу³⁷. Основу за нови протест у Риму аустроугарском министру спољних послова пружио је извештај из Београда од 24. августа 1884. Француски посланик у Београду, гроф Реверсо, поверљиво је саопштио своме аустроугарском колеги да је Тондини у Србији деловао са циљем да се аустроугарски протекторат над католицима замени италијанским. Инсистирање у Риму да се овако очигледна повреда аустроугарских права онемогући, ипак није донело жељени резултат. Кардинал Јакобини је у разговору с аустроугарским послаником био пун хвале за Тондинијев и Штросмајеров рад, а примедбе је имао само на чињеницу да је Тондини добио финансијску помоћ од италијанског посланика, а да о томе није обавестио аустроугарског. Закључак аустроугарске дипломатије је био да је кључни проблем у подршци коју Штросмајер има у Ватикану³⁸. Папски нунције из Беча Ванутели заиста је свесрдно подржавао Штросмајерове и Тондинијеве напоре да закључе конкордат са Србијом а противљење Аустроугарске конкордату са Србијом објашњавао је страхом да њена доминантна позиција

³⁵ Толомео, *Коресионденција*, 68.

³⁶ Иво Витезић, *Почеци организације Католичке цркве у модерној Србији и италијански барнабија Цезаре Тондини (1883–1885)*, Радови хрватског повјесног института у Риму, I–II, Рим 1965, 289.

³⁷ *Истио*, 290; Толомео, *Коресионденција*, 74.

³⁸ Витезић, *Почеци*, 290.

у Србији не буде уздрмана оптужбама о католичком прозелитизму, јер би се одредбе конкордата могле тумачити као стварање услова за ширење католичке вере у православној Србији.³⁹

Католички прозелитизам Тондинију свакако није био стран, како то сведочи његово писмо Штросмајеру од 9. септембра 1884, у коме описује разговоре с нишким владиком Нестором и са великим задовољством преноси Несторову спремност да разговара са њим о унији са католичком црквом. Тондини наводи да је у разговорима са политичким личностима у Србији унија обострано посматрана као средство којим би се постигло политичко јединство Словена усмерено против Аустроугарске. Тондинијев закључак је био јасан. Интереси католичанства, унија православних Срба са католичком црквом, захтевали су да се она одвоји од Аустроугарске.⁴⁰ Тондинијев извештај је сведочанство да је Штросмајер приликом слања Тондинија у Србију имао на уму унију, и то у оквиру своје концепције „католичког панславизма“. Остварење великих Штросмајерових планова, иако ограничених непријатељским ставом Двојне монархије, у тренутку када није наилазило на сметње у Србији, било је доведено у питање прекором упућеним из Ватикана. Дипломатски протести Аустроугарске приморали су Ваткан да пошаље посебног прелата како би се лично уверио у каквим приликама се налазе католици у Србији. Винћенцо Ванутели, бенедиктанац, рођак бечког нунција Серафина Ванутелија, посетио је са Штросмајеровом препоруком Београд јула 1884.

У Београду се Ванутели срео с министром Новаковићем и Тондинијем, а по повратку је, 13. септембра 1884, написао извештај Конгрегацији за пропаганду вере. Ванутели је најцрњим бојама описао стање католичке цркве у Србији. Неугледна капела у аустроугарском посланству, само један свештеник, слаба католичка настава, навели су Ванутелија да закључи да нигде није видео католичку цркву у тако лошем стању. Једино је похвалио Тондинијев рад.⁴¹ На основу Ванутелијевог извештаја, кардинал Ђовани Симеони, префект Конгрегације за пропаганду вере, упутио је писмо Штросмајеру, као апостолском викару Београдско-смедеревске дијецезе, у коме је пренео све Ванутелијеве оцене и предлоге. Штросмајер је писмо проследио министру Новаковићу и Тондинију.⁴² У писму Новаковићу, Штросмајер се залагао за наставак преговора о конкордату, али је, на основу Симеонијевих захтева, пред-

³⁹ Ванутели – Јакобинију, Беч, 24.10. 1884, ASV, Austria-Ungheria, posizione 556–557, fascicolo, 251, 45-47.

⁴⁰ Толомео, *Коресионденција*, 83–91.

⁴¹ Винћенцо Ванутели – кардиналу Симеонију, префекту Конгрегације за пропаганду вере, Рим 13. 9. 1884, Archivio segreto Vaticano, Congregazione della Propagande fidei, Servia.

⁴² Новаковић, *Католичка црква*, 27–29; Толомео, *Коресионденција*, 95.

лагао и зидање католичке цркве, а у међувремену додељивање веће просторије која би служила као капела до изградње цркве.⁴³

Убрзо пошто је примио Симеонијево писмо Тондини је основао мисију у Нишу. У позиву окружном начелнику на отварање мисије у Нишу, 29. новембра 1884, он изричито наводи:

„Дао Бог да се источна и западна црква сједине. Нема више, сада, ових запрека, које су кроз толико столећа јединство двеју цркава препређивале. Има, у истину, других запрека, али ове су друге нарави, тер се могу прескочити. И нека мени буде дозвољено приметити да ће сједињење са западном црквом само служити за углед и неодвисност Србије, и за благостање и напредак свега Балканскога полуотока“.⁴⁴

Отварање мисије у Нишу уз овако образложење, сигурно није могло наићи на одобравање у српској средини. Даља Тондинијева активност: отварање католичке школе у Нишу, довођење новог мисионара Вилибалда Чока у Ниш и отварање нове католичке мисије у Крагујевцу априла 1885, у потпуности су онемогућили његов даљи рад у Србији⁴⁵. Када је марта 1885. у француском листу *Le Soleil* објављен Тондинијев разговор с новим нишким владиком Димитријем, из кога се могло закључити да је Димитрије склон унији,⁴⁶ Српска православна црква је затражила његов одлазак из Србије⁴⁷.

Српска влада је предузела мере да онемогући даљи рад Штросмајера и Тондинија, иако је Штросмајер у писмима Новаковићу, а и Министарству просвете и црквених дела, настојао да оповргне оптужбе да је његов и Тондинијев рад у Србији имао унијатски карактер⁴⁸. Министарство спољних послова Србије преко свог посланика у Бечу, упутило је захтев бечком нунцију да се одложи Штросмајеров долазак у Србију предвиђен за пролеће 1885. Образлажући свој захтев у писму посланику, председник владе Милутин Гарашанин као основни разлог је навео Штросмајерово залагање за унију. Гарашанин није видео никакав проблем ни у чињеници да Штросмајер жели католике у Србији да ослободи од аустроугарског протектората, нити у томе што су се оснивале мисије у Србији, али је, по његовом мишљењу, рад на привођењу православних на унију са Римом био за српску владу апсолутно не-

⁴³ Новаковић, *Католичка црква*, 27–29.

⁴⁴ Тондини – начелнику округа Нишког, Ниш 29. 11.1884, АС Мпс Ц, кут 3198.

⁴⁵ Витезић, *Почеци*, 291–293.

⁴⁶ *Исто*, 298.

⁴⁷ Извештај владике Димитрија о каноничној визитацији своје епископије у 1885. години, АС Мпс Ц, 1886. кут. 3212.

⁴⁸ Новаковић, *Католичка црква*, 29–31; Штросмајер Министарству просвете и црквених послова, Ђаково, 20. март 1885, АС Мпс Ц, кут. 3203.

прихватљив.⁴⁹ Управо је у том тренутку Тондини, који је приметио промену у односима са српским властима али није схватио њен узрок, послао краљу Милану опширну промеморију о питању католика у Србији.

У пропратном писму уз свој мемоар, Тондини се бираним речима изразио о дотадашњем раду ђаковачког бикупа, наводећи да се Штросмајер свом снагом заузимао да Србија добије независну католичку организацију. Тондини је свој мемоар упућен краљу Милану, заснивао на уверењу да се интерес Србије састојао у одвајању њених католика од аустроугарског протектората. Настојао је да себе представи као искреног борца за добробит српских католика, због чега се налазио у сукобу с аустроугарском дипломатијом, која је желела да оствари потпуну контролу над католичком црквеном организацијом у Краљевини. Изложио је план стварања четири католичке мисије – у Београду, Нишу, Крагујевцу и једне на истоку земље, а које би све биле под управом бискупа који би заменио Штросмајера. Тондинијева активност и сам мемоар условили су да српска и аустроугарска влада покрену заједничку акцију за Тондинијев опозив из Србије.

Гроф Калноки је одмах о Тондинијевом мемоару обавестио бечког нунција и захтевао да се Тондини повуче из Србије, чак и да се Штросмајер ослободи улоге апостолског администратора у Србији. Истовремено је Калноки наложио свом посланику при Светој столици да истим поводом разговара са кардиналом државним секретаром, уз аргументацију да се Тондинијев рад директно сукобљавао с интересима Аустро-Угарске и да је подстицао панславистичку опозицију српској влади. Јакобини се и овом приликом похвално изразио о Тондијевом раду. Тондинијев опозив из Србије није уследио све док то нису захтевали српски краљ и влада.⁵⁰ Српски министар спољних послова Милутин Гарашанин је 30. маја 1885. послао упутство посланику у Бечу Милану Богићевићу, да од бечког нунција тражи опозив Тондинија. Као и по питању доласка Штросмајера у Србију, Гарашанин је свој захтев образложио Тондинијевим радом на унији, а не његовим оснивањем мисија по Србији. Гарашанин још додаје: „Ја мислим да он (Тондини) није чист ни од политичке акције у правцу великословенских идеја владике Штросмајера“⁵¹.

Штросмајерова замисао о „католичком панславизму“ била је у позадини целе Тондинијеве мисије, а у српским званичним круговима је оцењена као католички прозелитизам. Посланик Богићевић је од нунција тражио да се Тондини опозове због пропагирања уније, што по његовим речима само онемогућава споразум Србије и Ватикана. Нунције је пристао на опозив Тондинија уз услов да се на његово

⁴⁹ Милутин Гарашанин – Милану Богићевићу, Београд 6. април 1885, АС МИД ПО, 1885, Ш/1.

⁵⁰ Витезић, *Почеци*, 295, 296.

⁵¹ Гарашанин – Богићевићу, Београд 30. V 1885, АС МИД ПО, 1885 Т/1.

место пошаље нови мисионар.⁵² По завршетку разговора са послаником Богићевићем, нунције је имао аудијенцију код краља Милана. Он и нунције су били мишљења да конкордат у том тренутку није могућ, већ да би привремени споразум био прихватљивији. Краљ је био спреман да у Србију дође апостолски викар на кога би претходно Србија дала свој пристанак, као и католички свештеници у сва места где је било католика, али не и да слободно вршљају по Србији као што је то чинио Тондини.⁵³ Тондини је повучен из Србије на захтев нунција који је Штросмајеру пренео захтев српског краља, јер му је у супротном претила опасност да буде протеран.⁵⁴

Независна католичка црквена организација у Србији, и конкордат као доказ верске толеранције, нису могли бити остварени због прозелитског карактера Тондинијевог деловања али и из обзира према аустроугарским интересима. Такође, конкордат је због осетљивости српске православне средине на било какве уступке католичкој цркви, био и крупно питање унутрашње политике. Закључење конкордата за српску јавност није био доказ активне националне политике која се ослобађала аустријског утицаја, већ напротив, доказ аустрофилске оријентације његових заговорника. Напредњацима, политичкој партији сматраној за аустрофилску, било је посебно тешко да закључи конкордат. Стога ни напори Стојана Новаковића, министра просвете и црквених дела током првих напредњачких влада, да оствари споразум с Ватиканом, нису могли уродити плодом. Околности у којима је он постао председник владе јула 1895. биле су далеко повољније за остварење његових настојања да закључи конкордат с Римом.

Средином деведесетих година у Европи је поред Тројног споразума, као противтежа, постојао и француско-руски савез. Стојан Новаковић је стога био у прилици да краљу предложи потпуно нову спољнополитичку оријентацију Србије, као програм своје владе. У мемоару упућеном краљу, Новаковић је предлагао активну спољну политику која се не би везивала ни за једну велику силу, дакле престанак аустрофилске оријентације и одбацивање Тајне конвенције. Спољна политика Србије, по Новаковићу, требало је да се држи независне позиције и добрих односа са свим великим силама, како су то чинили Илија Гаршанин и кнез Михаило. Смисао таквог спољнополитичког курса који је подразумевао обнову веза с Русијом, било је уверење да су се национални интереси Србије, ослобођење свих Срба испод туђинске власти, најбоље могли остварити у добрим односима са свим великим силама, а никако везивањем за само једну од њих. Краљ Александар је прихватио овакав концепт спољне политике и Стојан Новаковић је 7. јула 1895. образовао владу. Но-

⁵² Богићевић – Гаршанину, Беч 9. 5. 1885, исто.

⁵³ Љубомир Дурковић-Јакшић, *Вайшикан и Србија 1804–1914*, Београд, 1990, 276, 277.

⁵⁴ Толомео, *Кореспонденција*, 105–106.

ваковић је, као и радикали, националне интересе Срба посматрао у њиховој целокупности, дакле и у Босни и Херцеговини, иако је свој рад превасходно усмерио према Македонији и Старој Србији.⁵⁵

У овако свеобухватним размишљањима о спољној политици и националном раду Србије, конкордат је имао посебно место. „Мени је то питање (конкордата прим. В.П.) добијало своју знатност од оне велике улоге које би оно имало да изврши у заплетеном и мучном процесу општег уједињења, за које ја једнако мислим да се националном културом има да изврши пре него политиком. Мени није толико било до модела конвенције или до оне интернационалне сујете које би Србија имала да задовољи кад би се то питање свршило. Мени су на уму били наши сународници католичке вере из српског народа, из свеколиког југословенства, са целог Балканског Полуострва. И колико сам увек био да се праотачка православна вера и у нашем народу утврђује и развија, опет сам увек имао начело „Брат је мио ма које вере био!“. Мислио сам да у Краљевини Србији, у којој би ваљало имати модел будуће целокупне српске државе, у колико се год могао остварити, цркве требају да имају такво место, да се западна (католичка) нема ни на шта да жали као ни православна, пошто је слобода вере опште начело, за које је везана самосталност краљевине пред Европом“.⁵⁶

Новаковић је у овом свом тексту кристално јасно изнео значај конкордата за Србију. Практични кораци, које је Новаковић предузео за остварење овако важног и значајног споразума какав је био конкордат, сведоче да је био свестан где су лежали највећи отпори. Настојао је да постигне међустранички договор око закључења конкордата, јер је био уверен да се само тако може обезбедити његово прихватање у српској јавности. Повод да се страничка гласила осврну на конкордат и покажу у којој мери су Новаковићеве консултације уродиле плодом, био је пут краља Александра у Рим и његова посета папи. Чланци у страничким гласилима потврдили су ставове својих партијских вођстава о конкордату, које су она исказала док су имала прилике да из министарстава руководе српском политиком.

Радикалски *Одјек* је 17. новембра 1896. поздравио конкордат јер би се њима онемоћило аустроугарско мешање у верске проблеме у Србији. Либерална *Српска зашита* је била много опрезнија. Смисао стварања католичке бискупије у Београду уредништво *Српске зашита* је у чланку од 21. новембра 1896. видело само ако се њој потчине католици у Старој Србији и Македонији, а и тада под условом да: бискупи буду Срби српски поданици, да се свештеници школују у семинаријама у Србији, а

⁵⁵ Михаило Војводић, *Србија у међународним односима крајем 19. и почетком 20. века*, Београд 1988, 48, 49.

⁵⁶ Новаковић, *Католичка црква*, 42–47.

да отварање католичких жупа подлеже одобрењу српских просветних власти. Национални карактер проблема конкордата је у органу либералне странке прихватан јер се изричито наводило да Србија мора дати доказа католицима и муслиманима да се у њој вера не поистовећује са народношћу.⁵⁷

Посета краља Риму је искоришћена да се и друга важна препрека на путу ка конкордату превазиђе. Новаковић је био уверен да преговори који су вођени у Бечу нису могли успети јер су били под непосредним утицајем Аустро-Угарске и стога је његова намера била да се у директним контактима краља и папе договори наставак преговора у Риму. Српска влада је краљеву посету дипломатски припремила тако што се прво код нунција у Бечу обавестила да је папа спреман да прими краља, потом и да ли је краљева посета папи прихватљива за римски двор, који је био и званични домаћин током краљевог боравка у Риму.⁵⁸ Италијански посланик у Београду је обавестио свог министра и о циљу краљеве посете папи. Српска влада је, како је то извештавао италијански посланик, била спремна да изађе у сусрет Ватикану прихватањем мешовитих бракова и трошкова изградње цркве и издржавања бискупа, али је као услов за даље преговоре захтевала да бискуп буде српски поданик.⁵⁹ Краљ Александар Обреновић је у аудијенцији код папе 14. новембра 1896. изразио жељу да Србија склопи конкордат са Ватиканом и да се преговори воде директно са Римом, а даље преговоре је водио са државним секретаром кардиналом Рамполом. У Ватикану су били врло задовољни исходом посете српског краља и веровали су да ће конкордат ускоро бити закључен на основама које је поставио црногорски конкордат, што би означило и крај Штросмајерове улоге у Србији.⁶⁰ Краљ је, са своје стране, имао намеру да као свог преговораца у Рим пошаље Милана Милићевића,⁶¹ али се управо на повратку из Рима одлучио на приближавање Аустро-Угарској у спољној политици, те је и влада Стојана Новаковића морала да одступи.⁶²

Новаковићева улога у преговорима о конкордату током осамдесетих и деведесетих година 19. века била је интегрални део политике коју је водио као министар просвете и црквених дела и касније као председник владе. Као министар просвете и црквених дела, Новаковић је питање положаја католика посматрао са становишта српских државних интереса који су налагали да се то питање реши на задовоља-

⁵⁷ *Истио*.

⁵⁸ Ђорђе Симић – Новаковићу, Беч 2. 11. 1896, АС фонд Ђорђа Симића, Успомене књ. 4.

⁵⁹ Аварна – Криспију, Београд 24. 11. 1896, АС Микрофилмови Италија, С/И-12.

⁶⁰ Француска амбасада у Бечу – Министарству спољних послова у Паризу, Беч 28. 11. 1896, Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Serbie, 3, doc. 48.

⁶¹ Новаковић, *Католичка црква*, 45.

⁶² Војводић, *Србија*, 107, 108.

вајући начин, те стога није имао примедби на рад Тондинија. Међутим, настојања Штросмајера и Тондинија да делају у супротности са српским законодавством кад су у питању били мешовити бракови, а поготову њихово залагање за унију са католичком црквом, Новаковић је сматрао апсолутно неприхватљивим. У новим условима током деведесетих година, Новаковић је конкордат сагледавао као део политике којом би се Србија ослободила аустроугарског утицаја и пружила гаранције Србима католицима али и католицима у Старој Србији и Македонији, о верској толеранцији као предуслову за стварање заједничке државе. Нестална политика краља Александра Обреновића онемогућила је Новаковића да овако замишљену политику спроведе у дело.

Vojislav Pavlović

STOJAN NOVAKOVIĆ AND CONCORDAT WITH THE VATICAN

S u m m a r y

Stojan Novaković was first the Minister of education and religious affairs in the 1880s and from 1895 to 1896 he was the President of government of Serbia. On both occasions, he had to deal with the issue of the position of the Catholics in Serbia since there was no catholic hierarchy in Serbia. Josip Juraj Strossmayer, bishop of Djakovo, in the nearby province of Austria-Hungary, was the titular bishop of Belgrade. Strossmayer tried on numerous occasions to convince Novaković and the Serbian government to conclude a convention with the Holy See in order to create the conditions for the establishment of the catholic hierarchy in Serbia. The conditions he considered as indispensable before such a convention could be concluded, were judged by Novaković and the Serbian government as excessive and contrary to the Serbian laws. Furthermore, Strossmayer's real objective was revealed by his missionary in Serbia, Tondini, who openly spoke about the need of the union of the Serbian Orthodox Church with Rome. Thus, the Serbian government obtained the removal of Tondini from Serbia and the issue of the convention with the Holy See was adjourned. As President of the Serbian government (1895–1896) Novaković tried to conclude a convention with Rome in order to demonstrate the religious tolerance of Serbia. He deemed it indispensable precondition for the national action both in Old Serbia and Macedonia and Bosnia and Herzegovina, where an important part of the population were Catholics.